

OPACI KANONIKÓW REGULARNYCH Z CZERWIŃSKA W KAPITULE KOLEGIATY ŚW. MICHAŁA W PŁOCKU

Kapituły kolegiackie należały do ważnych instytucji średniowiecznych diecezji. Strukturą organizacyjną przypominały kapituły katedralne. Fundowane były najczęściej w liczących się ośrodkach życia kulturalnego i politycznego, a ich celem było uświetnienie kultu Boga. Ich fundatorami byli królowie, księżęta, możnowładcy. Tworzenie kapituł kolegiackich nie było zadaniem łatwym. Należało ono do rządcy diecezji, ale dodatkowo kapituła musiała uzyskać zatwierdzenie papieskie¹.

1. Fundacja kolegiaty św. Michała w Płocku

Kolegiata powstała w XII w. a jej fundatorką była Dobiechna, wdowa po Wojśławie. Jako uposażenie nadała jej ok. 10 wsi w okolicach Płocka – poza jedną Siedlin – znajdującą się w okolicach Płońska². Kolegiata była murowana z cegły, zajmowała plac między ulicami Świętomichalską (później Jezuicką a obecnie Małachowskiego) i Św. Trójcy zwaną również Piekarską. W elewacji zachodniej na osi stała do dziś zachowana czworoboczna wieża, złączona z bryłą kościoła, w której umieszczono żelazne drzwi wejściowe. Wieża o przysadzistych proporcjach i gotyckim wątku murów potwierdza wczesnogotyckie pochodzenie kościoła³.

¹ W. Graczyk, *Paweł Giżycki, biskup płocki (1439-1463)*, Płock 1999, s. 74-75.

² Kolegiata była konsekrowana ok. 1150 r. Por. T. Żebrowski, *Kolegiata świętego Michała w Płocku i szkoła kolegiacka (około 1150-1612)*, w: *Małachowianka. Dzieje najstarszej z istniejących polskich szkół*, red. W. Kosiński, Płock 2000, s. 15.

³ W. Borowski, *Zespół budynków Gimnazjum i Liceum im. Marszałka St. Małachowskiego w Płocku, dawnej Kolegiaty pw. św. Michała i Kolegium OO. Jezuitów. (Dokumentacja historyczna)*. mps [b.m.r.w.], w: *Archiwum Przedsiębiorstwa Konserwacji Zabytków w Płocku*.

Biskup płocki Aleksander (1129-1156), ustanowił przy kościele prepozyta i czterech kanoników, doposażając fundację bliżej nieokreślonymi dziesięcinami⁴. Obowiązkiem prepozyta była troska o stan materialny kościoła⁵. Następca biskupa Aleksandra, Werner (1156-1170), powierzył kolegiatę benedyktynom a biskup Wit (1187-1206), kanonikom regularnym z Czerwińska, którzy przebywali w niej do lat 40-tych XIII wieku, kiedy biskup Piotr (1245-1254), prawo patronatu nad kolegiatą przekazał księciu Bolesławowi⁶. W tym czasie powstała prawdopodobnie w kapitule scholasteria. Wnoskujemy to na podstawie dokumentu opata Opizona z 1254 r., w którym znajduje się informacja mówiąca o tym, że opat czerwiński oprócz prebendy kanonickiej w kapitule katedralnej, posiada prebendę w kapitule kolegiackiej św. Michała⁷. Tą prebendą była prawdopodobnie scholasteria. Pięć lat później w 1259 r. jako scholastyk kolegiaty św. Michała wystąpił na dokumencie księcia Siemowita I, Witalis, kapelan książęcy⁸.

Oprócz prepozytury i scholasterii kapituła posiadała jeszcze trzecią prałaturę – dziekanę. Dowiadujemy się o tym na podstawie wizytacji z 1775 r. Dziekania powstała najpóźniej, gdyż w 1733 r. za czasów biskupa Andrzeja Stanisława Kostki Załuskiego, po przeniesieniu kolegiaty św. Michała do kościoła parafialnego św. Bartłomieja. Dziekanem zostawał każdorazowy proboszcz płocki⁹.

Warto zaznaczyć, że w 1729 r., kapituła kolegiacka postanowiła przenieść się do sąsiedniego kościoła parafialnego pod wezwaniem

⁴ „[...] instituit in ea quatuor canonicos et unum prepositum, addens eis quasdam decimas”. S. M. Szacherska, *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, t. I, Warszawa 1975, s. 10-12.

⁵ T. Żebrowski, *Kolegiata świętego Michała w Płocku i szkoła kolegiacka (około 1150-1612)*, s. 19.

⁶ T. Żebrowski, *Kościół (X-XIII w.)*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 150.

⁷ „[...] prebendam Plocensis ecclesiae maioris cum taberna aliam prebendam cum pertinenciis suis in ecclesia sancti Michaelis”. *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. II (1248-1355), wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław-Warszawa-Kraków 1989, s. 16.

⁸ *Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego*, Warszawa 1863, s. 14; T. Żebrowski, *Kolegiata świętego Michała w Płocku i szkoła kolegiacka (około 1150-1612)*, s. 16; E. Suchodolska, *Kancelarie na Mazowszu w latach 1248-1345*, Warszawa 1977, s. 35.

⁹ ADP, Visitatio z 1775, k. 41; Wzmiankowana wizytacja wspomina jeszcze o dziewięciu kanonikatach.

św. Bartłomieja. Dnia 7 września 1729 r. kanonicy otrzymali zgodę króla Augusta II Sasa na przeniesienie kolegiaty do kościoła św. Bartłomieja, z zachowaniem prawa królewskiego patronatu¹⁰. Po otrzymaniu królewskiego pozwolenia, na przeniesienie zgodził się również biskup płocki Andrzej Stanisław Kostka Załuski¹¹. Wkrótce została zawarta umowa z jezuitami, którzy rezygnując z budowy nowego kościoła, za sumę 15 000 złotych polskich mieli stać się właścicielami Kolegiaty¹². Pieniądze, które jezuita wypłacili kanonikom, zostały przeznaczone na remont kościoła św. Bartłomieja¹³. Umowa wymagała jednak zatwierdzenia władz kościelnych i magistratu, który miał w Kolegii prawo prezenty proboszcza. Dzięki patronującemu sprawie biskupowi Andrzejowi Stanisławowi Załuskiemu szybko uzyskano konieczne zatwierdzenia. Magistrat wyraził zgodę na translokację kolegiaty 8 kwietnia 1730 r.¹⁴.

Dnia 3 maja 1730 r. w tej sprawie wypowiedzieli się jeszcze kanonicy kapituły katedralnej, a 12 maja Wojciech Sadziński, proboszcz płockiej fary św. Bartłomieja, który zgodził się przyjąć kapitułę kolegiaty św. Michała do swego kościoła. Wreszcie 7 kwietnia 1731 Święta Kongregacja do Interpretacji Soboru Trydenckiego powierzyła biskupowi Załuskiemu przeprowadzenie translacji kapituły Kolegiaty św. Michała do kościoła parafialnego św. Bartłomieja. Jako ostatni 6 sierpnia 1731 r. na akt przeniesienia kolegiaty zgodził się jej prałat – scholastyk, opat czerwiński, biskup kamieniecki, Stanisław Hozjusz.

¹⁰ ADP, *Translatio ecclesiae collegiatae ab aedibus S. Michaelis in civitate Plocensi ad ecclesiam parochialem ibidem sitam una cum iure patronatus*. Oryginały wszystkich dokumentów dotyczących przeniesienia kolegiaty św. Michała do parafialnego kościoła św. Bartłomieja zaginęły. Ocalały ich kopie zebrane w Acta iudiciaria Illustrissimi Excelentissimi et Reverendissimi Domini Andreae Stanislai Kostka in Załuskie Załuski Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopi Plocensis a diebus mensis Iulii 1732 inchoative ad annum 1735 inclusive connotata, sygn. 55.

¹¹ ADP, Pozwolenie biskupa z dnia 8 kwietnia 1730 r. sygn. 35.

¹² W. Borowski, *Zespół budynków Gimnazjum i Liceum im. Marszałka St. Małachowskiego w Płocku, dawnej Kolegiaty pw. św. Michała i Kolegium OO. Jezuitów (Dokumentacja historyczna)* mps [b.m.r.w.], w: *Archiwum Przedsiębiorstwa Konserwacji Zabytków w Płocku*.

¹³ *Korespondent Płocki*, nr 50 z dnia 10 czerwca 1877 r.

¹⁴ ADP, Pozwolenie biskupa z dnia 8 kwietnia 1730 r. sygn. 35.

2. Szkoła kolegiaty św. Michała

Według przekazu Wawrzyńca z Wszerzecza, istniały w Płocku trzy szkoły „stopniowo prowadzące adeptów od najniższej św. Michała do średniej św. Bartłomieja, do najwyższej zamkowej, które innym miastom i miasteczkom dały kierowników szkół, nauczycieli i wychowawców. Z których to [szkół płockich] wyszło wreszcie niemało szlachty i mieszczan, teologów, prawników, lekarzy i kapłanów. Kształcili się w nich liczni senatorowie, członkowie rady, sędziowie, pisarze, rajcy i przywódcy ludu. Niektórzy także znamienici profesorowie filozofii i sztuk wyzwolonych jaśnieli na Akademii Krakowskiej”¹⁵.

Szkołą katedralną kierował prałat scholastyk kapituły katedralnej¹⁶. Wincenty Hipolit Gawarecki zaznaczył, że w płockiej szkole katedralnej nauczaniem zajmowali się zapraszani przez kapitułę profesorowie z Akademii Krakowskiej¹⁷.

Kolegiackiej kapitule św. Michała przypadła troska o utrzymanie własnej szkoły, której zadaniem było nauczanie elementarne. Profesorami byli w niej często wychowankowie szkoły katedralnej¹⁸. Odpowiedzialnymi za jej funkcjonowanie byli opaci klasztoru kanoników regularnych z Czerwińska. Wprawdzie scholastyk nie był zobligowany osobiście do nauczania, ale do jego obowiązków należało zabezpieczenie środków materialnych na utrzymanie nauczyciela i szkoły. Na ten cel zostały przeznaczone dochody ze wsi Osmolin, nadanej ok. 1240 r. przez księcia Bolesława¹⁹. W późniejszym czasie, zapewne w wyniku inflacji okazały się one niewystarczające, skoro w 1598 r. ówczesny rektor szkoły Michał z Miszewa skarżył się, że scholastyk wypłaca mu rocznie kwotę 5 zł i 15 groszy ze wsi Osmolin i suma ta jest niewystarczająca na utrzymanie szkoły i nauczyciela. Pomocą – podkreślał rektor – służą rodzice uczniów

¹⁵ S. M. Szacherska, *Złoty wiek miasta. Lata 1495-1580*, w: J. Chojnacki, A. Gieysztor (red.), *Dzieje Płocka*, s. 148; W. Graczyk, J. Kwiatkowski, *Jezuici w Płocku 1611-1773*, Warszawa 2002, s. 37-38.

¹⁶ W. Góralski, *Kultura umysłowa w Płocku*, w: R. Jaworski, A. Koseski (red.), *Kościół i kultura*, Płock-Pułtusk 1995, s. 68.

¹⁷ W. H. Gawarecki, *Pamiętnik historyczny płocki*, Warszawa 1828, s. 74.

¹⁸ W. Góralski, *Kultura umysłowa w Płocku*, w: R. Jaworski, A. Koseski (red.), *Kościół i kultura*, s. 68.

¹⁹ T. Żebrowski, *Kolegiata świętego Michała w Płocku i szkoła kolegiacka (około 1150-1612)*, s. 16.

wspomagający nauczyciela²⁰. Pewne dochody z przeznaczeniem na utrzymanie szkoły czerpano z prywatnych fundacji. I tak w 1474 r. Paweł z Gołymina, kiedy został kanonikiem kolegiaty św. Michała ufundował śpiewane officium. Trudno powiedzieć jak znaczne były to dochody i przez jak długi czas fundacja istniała. Być może do jego śmierci, która miała miejsce ok. 1484 r.²¹

Drugi zapis o którym wiadomo jaki został uczyniony na rzecz szkoły kolegiackiej pochodzi od kanclerza książęcego Racibora z Golejowa, który w 1471 r. zapisał na rzecz miasta Płocka 220 kop groszy oraz 4 włóki wolne, wraz z folwarkiem na przedmieściach Płocka. W zamian za to władze miejskie zobowiązały się do wypłacania każdego roku pewnej kwoty duchowieństwu kościoła św. Bartłomieja oraz kolegiaty św. Michała z tytułu udziału w nabożeństwach za zmarłych²².

2.1. Budynek szkoły, nauczanie i nauczyciele

Szkoła kolegiacka była zapewne drewniana i usytuowana w pobliżu kolegiaty. Wskazuje na to informacja z sierpnia 1616 r. kiedy to jezuiti, którzy na początku XVII w. stali się nowymi gospodarzami kolegiaty i szkoły kolegiackiej, wybudowali nową, drewnianą szkołę i wyposażyli ją w pomoce naukowe²³. Nowy drewniany budynek został wzniesiony prawdopodobnie na miejscu starego. W tym miejscu warto chwilę zatrzymać się nad tym dlaczego jezuiti, którzy w 1611 r. przybyli do Płocka na zaproszenie biskupa Marcina Szyszkowskiego (1607-1616), otrzymali właśnie szkołę Kolegiaty św. Michała, na założenie własnego Kolegium. Odpowiedź wydaje się prosta, gdyż od połowy XIV w. czyli od chwili przeniesienia parafii do kościoła św. Bartłomieja i założenia przy niej szkoły parafialnej, szkoła kolegiacka straciła na znaczeniu. Lepsza kadra dydaktyczna jak była w szkole parafialnej a tym samym i wyższy poziom nauczania sprawiły, że zmniejszała się liczba uczniów

²⁰ A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, Płock 1930, s. 556.

²¹ A. Radziwiński, *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w.*, t. II, Toruń 1993, s. 125; T. Żebrowski, *Kolegiata świętego Michała w Płocku i szkoła kolegiacka (około 1150-1612)*, s. 27.

²² S. M. Szacherska, *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, t. I, s. 191.

²³ W. Graczyk, J. Kwiatkowski, *Jezuici w Płocku 1611-1773*, s. 44.

szkoły kolegiackiej²⁴. Pomimo trudności, nauka nieustannie była prowadzona. Niekiedy zdarzały się chwilowe przerwy będące następstwem epidemii. I tak choćby w 1494 r., latem nawiedziła Płock zaraza. Podobnie było i w 1509 r.²⁵

Trudno jest odtworzyć skład personalny prowadzących nauczanie w szkole kolegiackiej. Być może nauczaniem zajmowali się wikariusze kościoła kolegiackiego. Tego typu przypadki, że nauczycielami w szkołach parafialnych byli wikariusze znane są w XV wieku. Analogicznie mogło być w szkole kolegiackiej. Jest to o tyle zasadne, że wśród wikariuszy kolegiaty byli i tacy, którzy posiadali pewne wykształcenie. Dowodem tego jest sprawa Piotra s. Wojciecha z Drobina, wikariusza Kolegiaty św. Michała, jaka miała miejsce w 1461 r. Wikariusz został oskarżony o nieprawne wykonywanie notariatu i ukarany 3 grzywnami na rzecz szpitala płockiego. W wyniku tego Piotr złożył godność notariusza publicznego²⁶. Z imienia znany jest także Paweł Goślicki, który występuje w źródłach pod rokiem 1530 jako „[...] rectorem scholae sancti Michaelis”²⁷, a także Jan Żegański również rektor szkoły w 1516 r.²⁸

Jak już powiedziano wyżej szkoła kolegiacka od połowy XIV w. coraz bardziej traciła na znaczeniu. Z kolei biskupom płockim zależało na utrzymaniu w stolicy diecezji, szkół na należytym poziomie. Było to szczególnie widoczne w XVI i XVII w., kiedy Kościół polski potrzebował daleko idącej reformy stylu duszpasterstwa. Stąd też rodziła się konieczność zwrócenia uwagi na jakość kształcenia. Nie dziwi zatem fakt, że biskup Andrzej Noskowski (1546-1567), mocno zabiegał o sprowadzenie jezuitów do diecezji płockiej i powierzenie im troski o szkolnictwo. Dlatego decyzję o przejęciu przez jezuitów szkoły w Pułtusku powitał z radością, obiecując równocześnie Franciszkowi Sunyerowi, wysłannikowi generała jezuitów Borgiasza, że będzie kontynuował starania o fundację

²⁴ T. Żebrowski, *Kolegiata świętego Michała w Płocku i szkoła kolegiacka (około 1150-1612)*, s. 29.

²⁵ „1494 na św. Jakuba Apostoła zaczęła się zaraza w mieście Płocku”. Por. S. Zielenka, *Życie płockie na przełomie wieków XV i XVI*, Płock 2000, s. 78.

²⁶ T. Żebrowski, *Kolegiata świętego Michała w Płocku i szkoła kolegiacka (około 1150-1612)*, s. 28.

²⁷ ADP, Acta Officialatus Plocensis (1529-1531), syg. 187/140, k. 98v.

²⁸ S. Zielenka, *Życie płockie na przełomie wieków XV i XVI*, s. 77.

kolegium także w Płocku, na którym również i jezuitom zależało²⁹. Stało się to możliwe dopiero za rządów diecezją płocką biskupa Marcina Szyszkowskiego (1607-1616), wielkiego przyjaciela i protektora jezuitów. Franciszek Rzepnicki charakteryzując jego postać w swoim zbiorze życiorysów najznacniejszych postaci Rzeczypospolitej nazwał go „najzagorzalszym obrońcą Towarzystwa”³⁰. Ta szczególna więź łącząca biskupa z jezuitami miała swoje głębokie korzenie. Przyszły biskup studiował bowiem w rzymskim kolegium Towarzystwa m. in. pod kierunkiem Roberta Bellarmina. Już jako biskup łucki w 1604 r. utworzył jezuicką placówkę przy swojej katedrze, zaś w 1606 r. ufundował w Łucku kolegium z kursem teologii. Kiedy przeszedł na stolicę płocką, jednym z pierwszych jego posunięć było wzmocnienie uposażenia kolegium pułtuskiego. Życzeniem biskupa było także, aby dwóch jezuitów z domu pułtuskiego dołączyło do grona jego najbliższych współpracowników, wspierających go w pracy duszpasterskiej³¹.

Kiedy więc w 1611 r. jezuiti zostali sprowadzeni do Płocka, biskup Szyszkowski oddał im do dyspozycji dom, w którym dotychczas mieściła się szkoła Kolegiaty św. Michała³². Równocześnie rozpoczęły się przygotowania do budowy nowej szkoły, którą ukończono w 1616 r. Nowy rok szkolny nie rozpoczął się jednak w nowych pomieszczeniach. Na tydzień przed inauguracją zajęć, wybuchł w Płocku pożar, który ogarnął znaczną część miasta, nie oszczędzając jezuickiej szkoły³³. W tej sytuacji biskup wyznaczył pomieszczenie zastępcze – był to dom prepozyta Kolegiaty św. Michała.

²⁹ B. Natoński, *Początki i rozwój Towarzystwa Jezusowego w Polsce 1564-1580*, t. I, Kraków 1969, s. 440.

³⁰ „Societatis Jesu erat defensor acerrimus”. Vita Martini Szyszkowskiego, w: F. Rzepnicki, *Vitae praesulum Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae res praecipue illorum temporibus gestae ad annum MDCCLX*, t. I, Posnaniae 1761, s. 346-347; W. Graczyk, J. Kwiatkowski, *Jezuici w Płocku 1611-1773*, s. 39.

³¹ W. Graczyk, J. Kwiatkowski, j.w.

³² Archiwum Romanum Societatis Iesu, Historia Residentiae Plocensis 1611-1617, Lith.38, k. 152a; W. Graczyk, J. Kwiatkowski, *Jezuici w Płocku 1611-1773*, s. 44.

³³ „Scholae novae ex ligno non parvo hoc loco sumptu extractae et omnibus ad scholasticorum usum requisitis instructae in communi ista calamitate consumptae sunt plane una hebdomada ante studiorum inchoationem, quae primum hoc anno instaurari a nostris debuerunt”. *Annuae litterae 1616*, Archiwum Romanum Societatis Iesu, Lith. 38, f. 120v-121; W. Graczyk, J. Kwiatkowski, j.w.

W tymczasowej siedzibie nauka rozpoczęła się 30 października 1616 roku³⁴.

Fakt osiedlenia się jezuitów w Płocku jest końcem istnienia szkoły kolegiackiej za której funkcjonowanie – przypomnijmy – odpowiedzialni byli opaci klasztoru kanoników regularnych z Czerwińska.

3. Katalog opatów i scholastyków kolegiaty św. Michała

Opierając się na ustaleniach ks. Henryka Folwarskiego, i ks. Tadeusza Żebrowskiego na zakończenie warto przytoczyć katalog opatów klasztoru czerwińskiego i zarazem scholastyków kolegiaty św. Michała, w okresie istnienia szkoły kolegiackiej³⁵.

1. Henryk – ok. 1240-1246
2. Jakub – przed 1305 r.
3. Maciej – ok. 1305 – przed 1324
4. Krystyn – ok. 1324
5. Andrzej – ok. 1326³⁶
6. Albert – ok. 1333-1344
7. Florian – ok. 1347
8. Jan – przed 1374-1381
9. Maciej – 1381-1395
10. Florian – ok. 1398
11. Stanisław – ok. 1403-1425
12. Andrzej – 1426-1448/1449
13. Paweł – 1449-1457
14. Michał – 1457

³⁴ „Ibique [in domo Praepositurae S. Michaelis] 30 octobris scholas aperimus magno cum Nobilitatis vicinae gaudio et laetitia”. *Annuae litterae* 1616, Archiwum Romanum Societatis Iesu, Lith. 38, f. 120v-121; W. Graczyk, J. Kwiatkowski, j.w.

³⁵ H. Folwarski, *Poczet opatów klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, „Nasza Przeszłość”, VI/1957, s. 5-81; T. Żebrowski, *Kolegiata świętego Michała w Płocku i szkoła kolegiacka (około 1150-1612)*, s. 29-30.

³⁶ Tego opata przytaczam opierając się na ustaleniach T. Żebrowskiego. Nie wymienia go H. Folwarski. Por. T. Żebrowski, *Kolegiata świętego Michała w Płocku i szkoła kolegiacka (około 1150-1612)*, s. 29.

15. Mikołaj – 1457-1470
16. Rafał – 1470-1502
17. Ambroży – 1502-1517/1518
18. Jakub Ostrowski – 1518-1524
19. Jakub Kula – 1530-1538
20. Jan Lewicki – 1538-1557
21. Stanisław Falęcki – 1557-1593³⁷
22. Andrzej Batory – 1593-1599
23. Jerzy Zamoyski, biskup chełmski – 1600-1621

Do czasu przejścia szkoły kolegiaty św. Michała przez jezuitów scholastykami było 23 opatów w tym 21 opatów zakonników a dwóch opatów komendatariuszy. Nie wiemy dokładnie jak wyglądało ich zaangażowanie w rozwój szkoły, możemy jedynie przypuszczać, że bardziej troszczyli się o opactwo czerwińskie niż o szkołę kolegiacką o czym świadczy fakt zmniejszającej się nieustannie jej roli i znaczenia aż do praktycznego jej wegetowania na przełomie XVI i XVII wieku.

WALDEMAR GRACZYK – ks. prof. dr hab., kierownik katedry Historii Mazowsza na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych UKSW w Warszawie; profesor Historii Kościoła i dyrektor Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Autor opracowań naukowych z dziejów Mazowsza i diecezji płockiej w okresie przełomu średniowiecza i epoki nowożytnej. W dużej mierze dotyczą one roli episkopatu mazowieckiego na tle polityki mazowieckiej i polskiej.

³⁷ Był ostatnim opatem należącym do zakonu kanoników regularnych i wybranym przez zakonników na urząd opacki. Por. H. Folwarski, *Poczet opatów klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, „Nasza Przeszłość”, t. 6:1957, s. 26.